Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
ELEANOR SHARPSTON
przedstawiona w dniu 11 września 2018 r.[1]

Sprawa C-457/17

Heiko Jonny Maniero
przeciwko
Studienstiftung des deutschen Volkes eV

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Bundesgerichtshof (federalny trybunał sprawiedliwości, Niemcy)]

Dyrektywa 2000/43/WE – Zasada równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne – Artykuł 3 ust. 1 lit. g) – Edukacja – Stypendia przyznawane studentom, którzy zdali pierwszy państwowy egzamin prawniczy

1. „Nie ulega zatem żadnej wątpliwości, że prawodawca powinien się w pierwszym rzędzie zająć wychowaniem młodzieży […]. Trzeba jednak jasno zdać sobie sprawę z tego, co to jest wychowanie […]”[2].

2. W tym zakresie prawodawca europejski rzeczywiście przyjął stosowne prawodawstwo, które między innymi uznaje prawo do edukacji za podstawowe prawo człowieka[3]. Nie zdefiniował w nim jednak pojęcia „edukacji”. Niniejszy wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym nakłada na Trybunał obowiązek udzielenia odpowiedzi na to odwieczne pytanie, obecnie zadawane w kontekście prawa Unii, a dokładniej dyrektywy Rady 2000/43/WE[4]. Czym jest edukacja?

Ramy prawne

Dyrektywa 2000/43

3. Dyrektywa 2000/43 ma na celu wyznaczenie ram walki z dyskryminacją ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne[5].

4. Artykuł 2 ust. 1 zakazuje zarówno bezpośredniej, jak i pośredniej dyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne. Zgodnie z art. 2 ust. 2 dyskryminacja bezpośrednia ma miejsce, gdy „ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne osoba traktowana jest mniej przychylnie niż traktuje się, traktowano lub traktowano by inną osobę w podobnej sytuacji”, a dyskryminacja pośrednia

1 Język oryginału: angielski.

2 „ τι μὲν ο ν τ νομοθέτ μάλιστα πραγματευτέον περ τ ν τῶν νέων παιδείαν, ο δε ς ν μφισβητήσειε […] τίς δ ἔσται παιδεία […] δε μ λανθάνειν”. Arystoteles, *Polityka*, księga ósma.

3 Artykuł 14 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U. 2000, C 364, s. 1) (zwanej dalej „kartą”).

4 Dyrektywa z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne (Dz.U. 2000, L 180, s. 22).

5 Artykuł 1.

występuje, gdy „pozornie neutralny przepis, kryterium lub praktyka mogą doprowadzić do szczególnie niekorzystnej sytuacji dla osób danego pochodzenia rasowego lub etnicznego w stosunku do innych osób, chyba że taki przepis, kryterium lub praktyka są obiektywnie uzasadnione legalnym celem, a środki mające służyć osiągnięciu tego celu są odpowiednie i konieczne".

5. Artykuł 3 ust. 1 definiuje zakres dyrektywy jako mającej zastosowanie „w granicach kompetencji powierzonych Wspólnocie […] do wszystkich osób, zarówno sektora publicznego, jak i prywatnego, włącznie z instytucjami publicznymi, w odniesieniu do: […] g) edukacji […]".

Prawodawstwo krajowe

6. Dyrektywa 2000/43 została transponowana w Niemczech przez Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (niemiecką ogólną ustawę o równym traktowaniu, zwaną dalej „AGG").

7. Paragraf 1 AGG zakazuje wszelkiej dyskryminacji ze względu na między innymi pochodzenie rasowe lub etniczne. Paragraf 2 ust. 1 pkt 7, dokonujący transpozycji art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43, definiuje zakres zakazu dyskryminacji w odniesieniu do między innymi edukacji. Paragraf 3 ust. 1 i 2 definiuje dyskryminację bezpośrednią i pośrednią zakazaną na mocy tej ustawy.

Okoliczności faktyczne, postępowanie główne i pytania prejudycjalne

8. Heiko Jonny Maniero jest obywatelem włoskim urodzonym i zamieszkałym w Niemczech. W 2013 r. uzyskał on na armeńskim uniwersytecie tytuł Bachelor of Laws (licencjata w zakresie prawa).

9. W dniu 11 grudnia 2013 r. H.J. Maniero zwrócił się do Studienstiftung des deutschen Volkes eV (niemieckiej narodowej fundacji akademickiej, zwanej dalej „fundacją"), która jest zarejestrowanym stowarzyszeniem przyznającym stypendia, w celu ubiegania się o stypendium w ramach prowadzonego przez tę fundację Bucerius-Jura-Programm (programu dla prawników Bucerius). Przedmiotem tego programu była wspieranie projektów badawczych w dziedzinie prawa i studiów prawniczych za granicą [6].

10. W dniu 17 stycznia 2014 r. fundacja udzieliła odpowiedzi, wskazując, że osoby ubiegające się o stypendium muszą uprzednio zdać Erste Juristische Staatsprüfung (pierwszy państwowy egzamin prawniczy). Heiko Jonny Maniero odpowiedział, że uzyskany przez niego w Armenii dyplom ukończenia „pięcioletnich studiów wyższych" jest porównywalny do drugiego państwowego egzaminu prawniczego, gdyż uprawnia posiadacza do pełnienia urzędu sędziego lub wykonywania zawodu adwokata w tym kraju. Zwrócił on uwagę, że warunek fundacji może naruszać przepisy AGG jako przykład dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne lub społeczne.

11. Ostatecznie H.J. Maniero nie ubiegał się o stypendium. W dalszej korespondencji z fundacją podniósł, że zniechęciła go do tego nieprzychylna postawa fundacji.

12. Heiko Jonny Maniero skierował do Landgericht (sądu okręgowego, Niemcy) powództwo przeciwko fundacji o zaniechanie dyskryminacji ze względu na jego wiek lub pochodzenie oraz o zapłatę 18 734,60 EUR z tytułu zadośćuczynienia i o zwrot kosztów podróży. Zarówno powództwo, jak i wniesiona następnie apelacja zostały oddalone.

6 Zgodnie ze swoim statutem fundacja wspiera, w ramach szkolnictwa wyższego, edukację młodych ludzi, których szczególne uzdolnienia naukowe lub artystyczne oraz osobowość pozwalają spodziewać się po nich szczególnych osiągnięć w służbie ogółu. Program dla prawników Bucerius ma na celu umożliwianie posiadającym szczególne kwalifikacje absolwentom studiów prawniczych w Niemczech uzyskania wiedzy na temat zagranicznych systemów prawnych i nauki języków oraz nabycia doświadczenia zagranicznego.

13. Heiko Jonny wniósł następnie skargę kasacyjną do Bundesgerichtshof (federalnego trybunału sprawiedliwości, Niemcy, zwanego dalej „sądem odsyłającym").

14. Sąd ten zwrócił uwagę, że skarga kasacyjna może zostać uwzględniona tylko wtedy, gdy przyznawanie stypendiów wchodzi w zakres pojęcia edukacji w rozumieniu § 2 ust. 1 pkt 7 AGG, będącego transpozycją art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43. W takim przypadku kolejna wątpliwość dotyczy tego, czy wymóg zdania pierwszego państwowego egzaminu prawniczego stanowi dyskryminację pośrednią, zakazaną przez § 3 ust. 2 AGG, będący transpozycją art. 2 ust. 2 lit. b) dyrektywy 2000/43. W tych okolicznościach sąd odsyłający zwraca się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

„1) Czy przyznawanie przez zarejestrowane stowarzyszenie stypendiów mających na celu wspieranie prowadzenia badań lub odbywania studiów za granicą jest objęte pojęciem »edukacji« w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43?

2) W wypadku odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze:

Czy warunek przyznania stypendiów wymienionych w pierwszym pytaniu prejudycjalnym w postaci zdanego w Niemczech pierwszego państwowego egzaminu prawniczego stanowi pośrednią dyskryminację osoby ubiegającej się [o stypendium] w rozumieniu art. 2 ust. 2 lit. b) dyrektywy 2000/43, jeżeli osoba ubiegająca się jest obywatelem Unii, ukończyła porównywalne studia w państwie nienależącym do Unii Europejskiej, przy czym wybór tego miejsca ukończenia studiów nie jest związany z pochodzeniem etnicznym osoby ubiegającej się, lecz zważywszy na jej miejsce zamieszkania na terytorium Niemiec i biegłą znajomość języka niemieckiego, miała ona taką samą jak obywatel niemiecki możliwość przystąpienia do pierwszego egzaminu państwowego po odbyciu niemieckich studiów prawniczych?

Czy ma w tym względzie jakiekolwiek znaczenie okoliczność, że przy pomocy tego nieopierającego się na dyskryminujących kryteriach programu stypendialnego realizowany jest cel umożliwienia absolwentom studiów prawniczych w Niemczech uzyskania poprzez wspieranie prowadzenia badań lub odbywania studiów za granicą wiedzy na temat zagranicznych systemów prawnych, doświadczenia zagranicznego oraz znajomości języków?".

15. Fundacja, rząd niemiecki oraz Komisja Europejska przedłożyły Trybunałowi uwagi na piśmie. Heiko Jonny Maniero, fundacja, rząd niemiecki i Komisja przedstawili swoje stanowiska na rozprawie w dniu 30 maja 2018 r.

16. Zgodnie z wnioskiem Trybunału w niniejszej opinii ograniczę się do analizy pytania pierwszego.

Ocena

17. Sąd odsyłający zwraca się z pytaniem, czy przyznawanie przez zarejestrowane stowarzyszenie stypendiów mających na celu wspieranie projektów badawczych lub studiów za granicą jest objęte pojęciem „edukacji" w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43. Na wstępie pragnę zwrócić uwagę, że sprawa ta dotyczy pojęcia „edukacji" w kontekście dyrektywy 2000/43, a *nie* możliwych konsekwencji w odniesieniu do uznawania dyplomów czy swobodnego przepływu osób.

18. Fundacja oraz rząd niemiecki uważają, że pojęcia edukacji nie należy interpretować w taki sposób, iż obejmuje ono przyznawanie stypendiów. Swoją argumentację opierają zasadniczo na historii legislacyjnej dyrektywy oraz jej systematyce.

19. Z drugiej strony Komisja twierdzi, że dyrektywę 2000/43 należy interpretować szeroko, z czym zgadza się H.J. Maniero. W związku z tym przyznawanie stypendiów powinno być objęte zakresem pojęcia „edukacji" w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. g).

20. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem zarówno wymogi jednolitego stosowania prawa Unii, jak i zasady równości wskazują na to, że przepisowi prawa Unii, który nie zawiera wyraźnego odesłania do prawa państw członkowskich dla określenia swego znaczenia i zakresu, należy zwykle nadać w całej Unii wykładnię autonomiczną i jednolitą. Brzmienie dyrektywy 2000/43 nie zawiera szczegółowych wskazówek co do sposobu rozumienia pojęcia „edukacji" ani też nie zawiera żadnych odniesień do przepisów prawa krajowego w zakresie znaczenia tego pojęcia. Prowadzi to zatem do wniosku, że do celów stosowania tej dyrektywy pojęcie „edukacji" należy uznać za autonomiczne pojęcie prawa Unii, które podlega jednolitej wykładni na terytorium wszystkich państw członkowskich [7].

21. Jak wynika z utrwalonego orzecznictwa Trybunału, określenia znaczenia i zakresu pojęcia, którego prawo Unii nie definiuje, należy dokonać zgodnie z jego zwykłym znaczeniem w języku potocznym, przy jednoczesnym uwzględnieniu kontekstu, w którym zostało ono użyte, i celów uregulowania, którego jest ono częścią [8].

22. Edukacja jest powszechnie rozumiana jako „akt lub proces zdobywania wiedzy, a w szczególności systematyczne zdobywanie wiedzy w okresie dzieciństwa i dorastania" [9]. Nie brakuje przykładowych definicji „edukacji" [10]; stąd Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia (ISCED, 2011) za edukację uznaje „procesy, za pomocą których społeczeństwa świadomie przekazują zgromadzone informacje, wiedzę, pojmowanie, postawy, wartości, umiejętności, kompetencje i zachowania pomiędzy pokoleniami, w tym komunikację, której celem jest uczenie się" [11] [tłumaczenie nieoficjalne]. Wynika z tego, że edukacja jest procesem intelektualnym. Edukacja składa się zatem z dwóch aspektów: aspektu merytorycznego („intelektualnego") oraz funkcjonalnego („procesu"). Zazwyczaj, choć nie zawsze, edukacja odbywa się w szkole lub na uniwersytecie. W zakres tego pojęcia włączyłabym badania, jeżeli odbywają się one w placówce edukacyjnej, gdyż celem takich badań jest zdobywanie i przekazywanie wiedzy, a nie realizacja celów komercyjnych. Chociaż w kontekście edukacji przychodzą nam na myśl przede wszystkim młodzi ludzie, należy podkreślić, że edukacja dotyczy

7 Zobacz wyrok z dnia 2 marca 2017 r., J.D., C-4/16, EU:C:2017:153, pkt 23, 24 i przytoczone tam orzecznictwo.

8 Wyrok z dnia 3 września 2014 r., Deckmyn i Vrijheidsfonds, C-201/13, EU:C:2014:2132, pkt 19 i przytoczone tam orzecznictwo.

9 Taka definicja edukacji znajduje się w słowniku *Collins English Dictionary*. Słownik *Oxford English Dictionary* definiuje ją z kolei jako „systematyczny proces nauczania lub pobierania nauki, szczególnie w szkole lub na uniwersytecie". Obydwie definicje odpowiadają łącznie zwykłemu rozumieniu pojęcia „edukacji".

10 Definicja „edukacji" według słownika *Le Petit Robert* w języku francuskim wydaje mi się jeszcze szersza, określana jest mianowicie jako „mise en œuvre des moyens propres à assurer la formation et le développement d'un être humain". W języku niemieckim, w którym toczy się postępowanie w niniejszej sprawie, słownik *Duden – Deutsches Universalwörterbuch* definiuje pojęcie „Bildung" jako „a) das Bilden (5), Erziehung: die B. der Jugend; mehr für die B. tun; b) das Gebildetsein; das Ausgebildetsein; erworbenes Allgemeinwissen: eine wissenschaftliche, künstlerische, humanistische B.; seine B. vervollständigen, vertiefen; eine umfassende B. besitzen; eine vorzügliche B. erhalten; ein Mann von B. (ein gebildeter Mann); das gehört zur allgemeinen B. (das sollte jeder Gebildete wissen); c) (seltener) gutes Benehmen: sie hat keine B. (weiß nicht, was sich schickt)".
Z etymologicznego punktu widzenia badanie różnych wersji językowych dyrektywy pokazuje, że siedem z nich (w języku angielskim: „education", w języku francuskim: „éducation", w języku maltańskim: „edukazzjoni", w języku polskim: „edukacja", w języku portugalskim: „educação", w języku rumuńskim: „educația", i w języku hiszpańskim: „educación") używa słowa etymologicznie wywodzącego się z łacińskiego czasownika „educare" w znaczeniu „wychowywać, chować, edukować" w powiązaniu z czasownikiem „educere", oznaczającym „uwydatniać, kierować".

11 Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia stanowi punkt odniesienia dla międzynarodowej klasyfikacji organizacji programów edukacyjnych i powiązanych z nimi kwalifikacjami według poziomów i dziedzin zaproponowanych przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Definicja ta została częściowo powtórzona jako definicja „edukacji" w art. 2 lit. d) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 452/2008 z dnia 23 kwietnia 2008 r. dotyczącego tworzenia i rozwoju statystyk z dziedziny edukacji i uczenia się przez całe życie (Dz.U. 2008, L 145, s. 227).

wszystkich grup wiekowych. W obecnych czasach ważną rolę w rozwoju zawodowym i osobistym odgrywa idea uczenia się przez całe życie [12]. Można zatem znaleźć inicjatywy takie jak „uniwersytet trzeciego wieku", dzięki któremu osoby, które wycofały się już z aktywnego życia zawodowego, mogą poszerzać swoją wiedzę.

23. Ze zwykłego znaczenia pojęcia „edukacji", które jest – jak zauważam – bardzo szerokie, nie wynika, że przyznawanie stypendiów jest koniecznie objęte zakresem jego stosowania.

24. Przejdę zatem do kontekstu i celu przepisów, które stosują rzeczone pojęcie.

25. Dyrektywa 2000/43 ma na celu wyznaczenie ram walki z dyskryminacją ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne oraz wprowadzenie w życie w państwach członkowskich zasady równego traktowania [13]. W dziedzinie, w której znajduje zastosowanie, dyrektywa ta stanowi konkretny wyraz zasady niedyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne ustanowionej w art. 21 karty [14]. Preambuła dyrektywy określa ochronę przed dyskryminacją jako powszechne prawo uznane na mocy różnych umów międzynarodowych [15].

26. Ponadto w motywach 9, 12 i 13 prawodawca unijny wyjaśnił, że: (i) dyskryminacja ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne może utrudnić osiągnięcie celów traktatu WE, w szczególności doprowadzenia do wysokiego poziomu zatrudnienia i opieki społecznej, wzrostu poziomu jakości życia, wspierania spójności gospodarczej i społecznej oraz solidarności, jak również może szkodzić rozwojowi Unii Europejskiej jako przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości; oraz (ii) zakaz wszelkiej dyskryminacji tego rodzaju ma na celu w szczególności zapewnienie rozwoju demokratycznych i tolerancyjnych społeczeństw umożliwiających uczestnictwo wszystkich osób, bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne [16].

27. Zakres dyrektywy 2000/43 jest szeroki. Podmiotowy zakres jej zastosowania obejmuje wszystkie osoby fizyczne, które chroni przed dyskryminacją ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne [17]. Ochrona ta ma zastosowanie zarówno w sektorze publicznym, jak i w sektorze prywatnym, włącznie z instytucjami publicznymi [18]. Rzeczowy zakres zastosowania dyrektywy wykracza poza dostęp do zatrudnienia i prowadzenia działalności na własny rachunek oraz obejmuje wszystkie dziedziny wyczerpująco wymienione w art. 3 ust. 1 [19].

12 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1288/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające „Erasmus+": unijny program na rzecz kształcenia, szkolenia, młodzieży i sportu oraz uchylające decyzje nr 1719/2006/WE, 1720/2006/WE i 1298/2008/WE (Dz.U. 2013, L 347, s. 50) definiuje „uczenie się przez całe życie" jako „całość kształcenia ogólnego, kształcenia i szkolenia zawodowego oraz uczenia się pozaformalnego i nieformalnego podejmowanego na wszystkich etapach życia, których wynikiem jest rozwój wiedzy, umiejętności, kompetencji lub uczestnictwa w społeczeństwie w perspektywie osobistej, obywatelskiej, kulturowej, społecznej lub zawodowej; uczenie się przez całe życie obejmuje również korzystanie z usług doradztwa i poradnictwa".

13 Artykuł 1.

14 Wyrok z dnia 16 lipca 2015 r., CEZ Razpredelenie Byłgarija, C-83/14, EU:C:2015:480, pkt 58, 72 i przytoczone tam orzecznictwo.

15 Motyw 3.

16 Zobacz także wyrok z dnia 16 lipca 2015 r., CEZ Razpredelenie Byłgarija, C-83/14, EU:C:2015:480, pkt 74.

17 Artykuł 3 ust. 1 i motyw 16. Przyznana ochrona obejmuje, w stosownych przypadkach, osoby prawne, jeżeli są one ofiarami dyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne swoich członków.

18 Artykuł 3 ust. 1.

19 Zobacz motyw 12 tej dyrektywy i wyrok z dnia 12 maja 2011 r., Runevič-Vardyn i Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, pkt 41, 42. W tym względzie jej zakres jest szerszy niż zakres dyrektywy Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (Dz.U. 2000, L 303, s. 16).

28. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału, oraz mając na względzie cel dyrektywy 2000/43 i charakter praw, które ma ona chronić, zakres stosowania tej dyrektywy nie może być określany w sposób zawężający [20]. Wniosek ten ma zastosowanie do warunków dyrektywy, które określają jej zakres przedmiotowy, takich jak zatrudnienie, poradnictwo i szkolenie zawodowe, warunki pracy, ochrona społeczna i świadczenia społeczne oraz oczywiście edukacja [21].

29. Czy taka szeroka wykładnia pojęcia „edukacji" obejmuje również przyznawanie stypendiów?

30. Przyznawanie stypendiów jako takie nie odpowiada procesowi intelektualnemu, jakim jest edukacja. Dotyczy raczej dostępu do edukacji.

31. Uważam jednak, że dostęp do edukacji jest zasadniczym elementem samej edukacji, zwłaszcza w kontekście aktu prawnego zwalczającego dyskryminację.

32. W kontekście zwalczania dyskryminacji: co pozostałoby bowiem z pojęcia „edukacji", gdyby wyłączono z niego dostęp do niej? Przykładowo, w klasie (stosując klasyczne spojrzenie na edukację) każdy może siedzieć z przodu i zadawać pytania. W dzisiejszych czasach byłoby niewyobrażalne, aby pewna grupa etniczna musiała siedzieć z tyłu i nie miała prawa zwracać się do nauczyciela. Równie oczywiste jest, że wszyscy studenci powinni być oceniani według tych samych kryteriów i swoich osiągnięć, a nie według swojego pochodzenia rasowego lub etnicznego – podobnie jak wszyscy studenci powinni uzyskać ten sam dyplom po pomyślnym zaliczeniu tych samych zajęć [22]. Tym samym możliwość przyjęcia do wszystkich szkół i na wszystkie rodzaje zajęć na tych samych warunkach odpowiada *dostępowi* do edukacji. Bez takiego dostępu nie można mówić o edukacji. Aby uczynić tę konkluzję jeszcze jaśniejszą: pojęcie „edukacji" zakłada w sposób nieunikniony „dostęp do" edukacji, a ewentualne oddzielenie tych współistniejących i współzależnych pojęć pozbawiłoby dyrektywę jej celu, jakim jest walka z dyskryminacją w dziedzinie edukacji.

33. Oczywiście dostęp do edukacji składa się z wielu części składowych. Może to być między innymi fizyczny dostęp do budynku, narzucanie systemu numerus clausus w celu utrzymania kontroli nad liczbą studentów, możliwość wypożyczenia lub zakupu książek czy też możliwość pokrycia kosztów utrzymania. W konsekwencji szkoły, uniwersytety i inne instytucje często przyznają stypendia na pokrycie kosztów programów edukacyjnych, kosztów podróży poniesionych w związku z odbywaniem studiów za granicą lub kosztów utrzymania (w formie pieniężnej lub rzeczowej, takiej jak zapewnienie bezpłatnego zakwaterowania lub wyżywienia).

34. Finansowanie jest zasadniczym aspektem dostępu do edukacji. Wykluczenie z tego finansowania określonej grupy etnicznej oznacza – zwłaszcza w przypadku bardzo drogich programów edukacyjnych – wykluczenie danej grupy z edukacji. To z kolei utrwala wszelką istniejącą dyskryminację takiej grupy. Jak stwierdziła Komisja w swoim wniosku dotyczącym dyrektywy, wysokiej jakości edukacja jest warunkiem wstępnym udanej integracji ze społeczeństwem, dlatego też należy zwrócić uwagę na równe traktowanie w procedurach selekcji (to jest w ramach dostępu do edukacji) [23]. Teleologiczna interpretacja pojęcia „edukacji" wyraźnie przemawia za włączeniem aspektu dostępu do edukacji w zakres dyrektywy.

20 Wyrok z dnia 16 lipca 2015 r., CEZ Razpredelenie Byłgarija, C-83/14, EU:C:2015:480, pkt 42 i przytoczone tam orzecznictwo.

21 Zobacz w tym celu dostęp do dóbr oraz dostarczanie dóbr (art. 3 ust. 1 lit. h) dyrektywy 2000/43), wyrok z dnia 16 lipca 2015 r., CEZ Razpredelenie Byłgarija, C-83/14, EU:C:2015:480, pkt 43.

22 Zatrzymam się tutaj jednak, by wtrącić, że segregacja na tle rasowym lub etnicznym w dziedzinie edukacji była normą w czasach reżimu apartheidu w Republice Południowej Afryki; a kobiety, mimo iż podchodziły dokładnie do tych samych egzaminów co mężczyźni, zaczęto przyjmować na studia na uniwersytecie w Cambridge dopiero w grudniu 1947 r.

23 Wniosek dotyczący dyrektywy Rady wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, COM(1999) 566 wersja ostateczna (zwany dalej „wnioskiem Komisji"), s. 5.

35. Analiza pojęcia „edukacji” w szerszym kontekście prawa Unii prowadzi do tego samego wniosku. Prawo do edukacji (oraz dostęp do szkolenia zawodowego), jak również ochrona przed dyskryminacją ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne są podstawowymi prawami uznanymi, odpowiednio, w art. 14 i 21 karty. Decydując o sposobie interpretacji pojęcia „edukacji” w kontekście dyrektywy 2000/43, należy pamiętać, że kwestia ta znajduje się na zbiegu dwóch praw podstawowych.

36. W orzecznictwie Trybunału omówiono już szeroko wykładnię pojęcia edukacji oraz dostępu do niej w sprawach dotyczących równego traktowania. Tym samym w skardze wniesionej przez dwóch niemieckich studentów, którym Niderlandy odmówiły przyznania finansowania studiów w taki sam sposób jak studentom niderlandzkim, Trybunał orzekł, że zasada równego traktowania podczas przyjmowania na kursy kształcenia dzieci pracowników migrujących zawarta w art. 12 rozporządzenia (EWG) nr 1612/68 [24] odnosi się nie tylko do przepisów dotyczących samego przyjmowania, ale również do ogólnych środków mających na celu ułatwienie uczęszczania do placówek oświatowych [25].

37. W sposób analogiczny, dokonując wykładni art. 7 traktatu EWG (obecnie art. 21 ust. 2 TFUE), Trybunał orzekł, że zasada równego traktowania w zakresie warunków dostępu do kształcenia zawodowego ma zastosowanie nie tylko do wymogów określonych przez daną placówkę edukacyjną, takich jak opłaty wpisowe, lecz również do wszelkich środków uniemożliwiających korzystanie z tego prawa, takich jak prawo pobytu w państwie członkowskim, w którym odbywa się kształcenie [26].

38. W wyroku Bidar Trybunał wyjaśnił, że w następstwie wprowadzenia pojęcia obywatelstwa Unii do traktatu WE wraz z rozdziałem poświęconym między innymi edukacji i kształceniu zawodowemu sytuacja obywatela Unii, który przebywa legalnie w innym państwie członkowskim, mieści się w zakresie stosowania zakazu dyskryminacji ze względu na przynależność państwową w kontekście celów uzyskania pomocy przyznawanej studentom – czy to w formie preferencyjnej pożyczki, czy to w formie stypendium – przeznaczonej na pokrycie ich kosztów utrzymania. Trybunał nie dokonał rozróżnienia między różnymi aspektami dostępu do edukacji objętymi finansowaniem [27].

39. Ponadto – jak stwierdziła Komisja na rozprawie – mimo że art. 165 TFUE, regulujący kompetencje Unii w dziedzinie edukacji, nie wspomina wyraźnie o finansowaniu studiów, artykuł ten posłużył jako podstawa prawna do ustanowienia programu Erasmus+, który obejmuje między innymi finansowanie mobilności edukacyjnej osób [28]. Odzwierciedla to moim zdaniem znaczenie przypisywane przez prawodawcę unijnego dostępowi do edukacji jako istotnemu aspektowi edukacji.

40. W celu rozstrzygnięcia, czy przyznanie stypendium lub finansowanie jest objęte zakresem stosowania art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43, nie szukałabym jednak wskazówek w art. 11 ust. 1 lit. b) dyrektywy Rady 2003/109/WE (co rozważano podczas rozprawy) [29]. Przepis ten dotyczy równego traktowania rezydentów długoterminowych na równi z obywatelami przyjmującego państwa członkowskiego w zakresie „edukacji i kształcenia zawodowego, w tym stypendiów naukowych zgodnie z prawem krajowym”. Z odniesienia do „prawa krajowego” wynika, że wykładni tego przepisu,

24 Rozporządzenie Rady z dnia 15 października 1968 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Wspólnoty [Dz.U., specjalne wydanie angielskie, 1968(II), s. 475], uchylone rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii (Dz.U. 2011, L 141, s. 1). Pragnę zauważyć, że rozporządzenie to stało się inspiracją dla Komisji i wyjaśnienia przez nią niektórych terminów, których użyła w dyrektywie 2000/43; wniosek Komisji, s. 7.

25 Zobacz wyrok z dnia 15 marca 1989 r., Echternach i Moritz, 389/87 i 390/87, EU:C:1989:130, pkt 33. We wcześniejszej sprawie, dotyczącej również art. 12 rozporządzenia nr 1612/68, Trybunał orzekł w wyroku z dnia 3 lipca 1974 r., Casagrande, 9/74, EU:C:1974:74, pkt 7, że „integracja zakłada, że w przypadku dziecka pracownika będącego cudzoziemcem, który pragnie zdobyć wykształcenie średnie, dziecko to może korzystać ze świadczeń […] związanych z przyznaniem stypendiów edukacyjnych na takich samych warunkach jak obywatele znajdujący się w podobnej sytuacji”.

26 Wyrok z dnia 26 lutego 1992 r., Raulin C-357/89, EU:C:1992:87, pkt 34.

27 Wyrok z dnia 15 marca 2005 r., C-209/03, EU:C:2005:169, pkt 39–42. Wyrok ten stanowił rozwinięcie wcześniejszego orzecznictwa, w którym Trybunał orzekł, że na etapie ewolucji prawa wspólnotowego (w tamtym czasie) edukacja i pomoc dla studentów w zakresie utrzymania i szkolenia nie wchodzą w zakres kompetencji EWG; zob. wyrok z dnia 21 czerwca 1988 r., Lair, 39/86, EU:C:1988:322, pkt 15.

28 Rozporządzenie nr 1288/2013.

29 Dyrektywa z dnia 25 listopada 2003 r. dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi (Dz.U. 2004, L 16, s. 44).

w zakresie, w jakim dotyczy on „stypendium naukowego", nie należy dokonywać zgodnie z zasadami mającymi zastosowanie do autonomicznych pojęć prawa Unii (zob. pkt 20 i 21 powyżej). W związku z powyższym, a także biorąc pod uwagę odmienny podmiotowy i przedmiotowy zakres stosowania obu dyrektyw, nie uważam za stosowne odwoływania się do dyrektywy 2003/109 w celu zbadania wykładni pojęcia „edukacji" w kontekście dyrektywy 2000/43.

41. W odniesieniu do historii procesu legislacyjnego dyrektywy 2000/43 w art. 3 ust. 1 lit. g) wniosku Komisji wyjaśniono, że zakres pojęcia „edukacji" należy rozumieć „łącznie z finansowaniem i stypendiami, w pełni szanując odpowiedzialność państw członkowskich za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych, jak również ich różnorodność kulturową i językową"[30]. Wyjaśnienia te usunięto jednak z ostatecznie uzgodnionego tekstu dyrektywy przyjętej przez Radę. Fundacja i rząd niemiecki uważają, że świadczy to o tym, iż prawodawca unijny świadomie postanowił wyłączyć finansowanie i stypendia z zakresu stosowania tego przepisu.

42. Nie zgadzam się z taką interpretacją.

43. Zdanie usunięte z ostatecznie uzgodnionego tekstu zawierało również wzmiankę dotyczącą obowiązku poszanowania odpowiedzialności państw członkowskich za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych. Zdanie to przywołuje dokładne sformułowanie art. 165 ust. 1 TFUE określające kompetencje Unii w dziedzinie edukacji. Mimo że ten ostatni artykuł nie stanowi podstawy prawnej dyrektywy 2000/43, przedmiotowy zakres stosowania tej dyrektywy jest oczywiście ograniczony do uprawnień przyznanych Unii[31]. Zatem intencją prawodawcy, który usunął z art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43 zdanie „w pełni szanując odpowiedzialność państw członkowskich za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych, jak również ich różnorodność kulturową i językową", nie mogła być zmiana zakresu stosowania tego przepisu. Chociaż nie ma pewności co do intencji, jakimi kierował się prawodawca przy usuwaniu tego sformułowania, usunięcie wyrażenia o charakterze tautologicznym stanowi samo w sobie wiarygodne wyjaśnienie. Skreślenie upraszcza bowiem brzmienie przepisu bez zmiany jego zakresu, podkreślając jednocześnie autonomiczny charakter stosowanych terminów poprzez usunięcie odniesienia do uprawnień państw członkowskich. Logicznie rzecz biorąc, ten sam wniosek odnosi się do pierwszej części zdania, którą usunięto, a mianowicie do sformułowania „łącznie z finansowaniem i stypendiami". Fundacja i rząd niemiecki twierdzą, że słowa te zostały usunięte w celu zawężenia omawianej definicji. Jednak mogło być zupełnie na odwrót: mianowicie usunięcie to miało na celu zapewnienie szerokiej definicji.

44. Wniosku tego nie zmienia okoliczność, że inne pojęcia określające zakres stosowania dyrektywy [w art. 3 ust. 1 lit. a)–e) i h)] są bardziej szczegółowo wyjaśnione zdaniem rozpoczynającym się od słów „łącznie z". Nie przekonuje mnie też argument, że fakt, iż poradnictwo i szkolenie zawodowe zostały wymienione oddzielnie w art. 3 ust. 1 lit. b), wskazuje na zamiar zawężenia zakresu pojęcia edukacji.

45. Poradnictwo i szkolenie zawodowe są ściśle związane z dostępem do zatrudnienia, a zatem są one bezpośrednio wymienione po tej kwestii. W czasie, gdy kształcenie zawodowe było jedynym pojęciem związanym z edukacją wymienionym w traktacie EWG, Trybunał stwierdził, że co do zasady studia uniwersyteckie stanowią „kształcenie zawodowe" w rozumieniu art. 128 EWG, a zatem dodatkowa opłata wpisowa pobierana od studentów będących obywatelami innych państw członkowskich stanowi dyskryminację ze względu na przynależność państwową, która jest sprzeczna z art. 7 EWG. Jest oczywiste, że w omawianym wyroku Trybunał dokonał szerokiej i celowej wykładni pojęcia „kształcenia zawodowego" w celu zakazania dyskryminacji ze względu na przynależność państwową w kontekście edukacji uniwersyteckiej. W tym przypadku mamy do czynienia z analogią do niniejszej sprawy, gdyż w celu wypracowania szerszego zakresu spornego przepisu należy zastosować te same metody wykładni[32].

30 Wniosek Komisji, s. 8.

31 Artykuł 3 ust. 1 dyrektywy.

32 Zobacz wyrok z dnia 2 lutego 1988 r., Blaizot i in., 24/86, EU:C:1988:43, pkt 10–24, a w szczególności 19, 20, 24.

46. Podczas rozprawy Komisja stwierdziła, że przyznawanie stypendiów może być również objęte art. 3 ust. 1 lit. f) dyrektywy 2000/43 (świadczenia społeczne). Kwestia ta może okazać się istotna, jeśli Trybunał uzna, że przyznawanie stypendiów nie wchodzi w zakres pojęcia edukacji.

47. We wniosku Komisji stwierdza się, że świadczenia społeczne mają wymiar ekonomiczny lub kulturowy, jak na przykład ulgowe bilety na podróże środkami transportu publicznego lub dofinansowane posiłki podawane w szkołach dla dzieci z rodzin o niskim dochodzie [33]. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału stypendium na pokrycie kosztów utrzymania i szkolenia w trakcie studiów prowadzących do przyznania tytułu zawodowego stanowi przywilej socjalny w rozumieniu art. 7 ust. 2 rozporządzenia nr 1612/68 [34]. Moim zdaniem obejmuje ono „horyzontalne" finansowanie studiów, a mianowicie takie, które jest przyznawane wszystkim osobom według kryteriów związanych na przykład z sytuacją dochodową lub zawodową studentów lub ich rodziców. Uważam, że takie przypadki są zarówno związane z dostępem do „edukacji", jak też wchodzą w zakres „świadczeń społecznych". Oznacza to, że nie można wykluczyć zbieżności zakresu stosowania obu przepisów. Uważam jednak, że w przypadku gdy finansowanie przyznawane jest ograniczonej liczbie studentów na podstawie kryteriów związanych z ich osiągnięciami akademickimi lub innymi osiągnięciami (jak wydaje się mieć miejsce w postępowaniu głównym), należy uznać, że finansowanie to wchodzi w zakres pojęcia „edukacji".

48. Z powyższych rozważań wynika, że pojęcie „edukacji" w kontekście dyrektywy 2000/43 powinno podlegać szerokiej wykładni i że obejmuje ono aspekty związane z dostępem do edukacji, takie jak finansowanie poprzez przyznawanie stypendiów. Musi jednak istnieć rzeczywisty związek pomiędzy finansowaniem a edukacją. Stypendium ma taki związek z edukacją, w przypadku gdy obejmuje na przykład wpisowe i czesne, koszty podróży związane z kursami odbywającymi się w innym państwie lub koszty utrzymania, jeżeli celem jest umożliwienie studentom uczęszczania na kursy [35]. Kontrola tych aspektów spoczywa na sądzie krajowym.

49. Uważam zatem, że pojęcie „edukacji" w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy 2000/43 obejmuje przyznawanie stypendiów mających na celu wspieranie projektów badawczych lub studiów za granicą. Zbadanie istnienia rzeczywistego związku między finansowaniem a „edukacją" spoczywa na sądzie krajowym.

Wnioski

50. W świetle powyższych rozważań proponuję, aby Trybunał udzielił następującej odpowiedzi na pytanie przedłożone przez Bundesgerichtshof (federalny trybunał sprawiedliwości, Niemcy):

Pojęcie „edukacji" w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. g) dyrektywy Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne obejmuje przyznawanie stypendiów mających na celu wspieranie projektów badawczych lub studiów za granicą. Zbadanie istnienia rzeczywistego związku między finansowaniem a „edukacją" spoczywa na sądzie krajowym.

33 Wniosek Komisji, s. 7.

34 Zobacz wyrok z dnia 15 grudnia 2016 r., Depesme i in., od C-401/15 do C-403/15, EU:C:2016:955, pkt 38 i przytoczone tam orzecznictwo. Wniosek Komisji wyraźnie czerpie inspirację (s. 7) z rozporządzenia nr 1612/68 w zakresie pojęcia „przywilejów socjalnych".

35 W tym względzie jestem zdania, że prawo Unii wyraźnie zmieniło się od czasu wyroku Trybunału z dnia 21 czerwca 1988 r., Brown, 197/86, EU:C:1988:323, pkt 18, zgodnie z którym „na obecnym etapie rozwoju prawa wspólnotowego pomoc przyznana studentom na pokrycie kosztów utrzymania oraz na kształcenie nie należy co do zasady do zakresu stosowania traktatu EWG w rozumieniu jego art. 7". Zobacz wyrok z dnia 15 marca 2005 r., Bidar, C-209/03, EU:C:2005:169, pkt 39–42, wymieniony w pkt 38 powyżej. Taka sytuacja musi mieć miejsce a fortiori w kontekście dyrektywy 2000/43, a dokładnie jej celu i systematyki, zgodnie z analizą przedstawioną w pkt 24 i nast. powyżej.